

ARBEIDSNOTAT

No. 02/26

SIGVE TJØTTA

Fra ekspertetikk til folkemoral: Et
alternativt etisk rammeverk for
Oljefondet

Institutt for økonomi
UNIVERSITETET I BERGEN

Fra ekspertetikk til folkemoral:

Et alternativt etisk rammeverk for Oljefondet¹

Sigve Tjøtta

Professor,

Institutt for økonomi, Universitet i Bergen

Versjon: 11 august 2026

Ingress

Arbeidet i Etikkrådet for Oljefondet er satt på pause, og det etiske rammeverket skal revurderes. Rammeverket har vært basert på kasuistisk etikkklære, der nye tilfeller vurderes ved sammenligning med kjente. Det sentrale spørsmålet er medvirkning: Det kjente tilfellet for uetisk medvirkning er å åpne døren for bankraneren. Det nye tilfellet (kasus) som skal vurderes, er om det å eie aksjer i et selskap som begår uetiske handlinger, er medvirkning til disse handlingene.

Den kaustiske etikkklæren hadde sin storhetstid med Jesuittordenen på 1500–1700-tallet, men fikk kritikk. Matematikeren Blaise Pascal hånet jesuittiske kasuister som moralske språkmanipulatorer som kunne få enhver umoralsk oppførsel til å fremstå som etisk rett. Av samme grunn kalte Adam Smith kasuistisk etikkklære ubrukelig. Da Oljefondet trakk seg ut av Caterpillar, fryktet finansminister Jens Stoltenberg (Ap) at de samme begrunnelsene kunne brukes til å utelukke alle store teknologiselskaper. Pascals poeng – at kasuistiske teorier kan rettferdiggjøre nesten ethvert vedtak – gjelder også her.

Med utgangspunkt i Smiths foretrukne etiske teori argumenterer jeg for å flytte beslutningen om utelukkelse fra eksperter til en tilfeldig trukket jury. Juryen skal stemme i hemmelighet, kreve solid flertall og ikke begrunne sine beslutninger – og slik forankre legitimiteten i folkelig moral.

¹ Takk til deltakerne på et seminar i Finansdepartementet 13. april 2026 for nyttige kommentarer. En spesiell takk til Lars Kolbeinstveit og Nina Serdarevic for kommentarer til en tidligere versjon.

1 INNLEDNING

Den 4. november 2025 vedtok Stortinget å sette arbeidet i Oljefondets etikkråd på pause og å gjennomgå det etiske rammeverket for fondet. To dager senere oppnevnte Finansdepartementet et utvalg ledet av Svein Gjedrem, som skal vurdere utformingen av det etiske rammeverket og eventuelt foreslå endringer. Utvalget skal levere sin utredning innen 15. oktober 2026.

Kriteriene og prosessen for beslutning om utelukkelse av Oljefondet er beskrevet i «Retningslinjer for observasjon og utelukkelse av SPU» (opphevet 7 november 2025):

Kriteriene for utelukkelse, beskrevet i paragrafene 3 og 4 (vedlagt), er detaljerte. For eksempel skal selskaper vurderes for utelukkelse dersom de utvikler eller produserer kjernevåpen, tobakk eller cannabis til rusformål. Kraftprodusenter skal vurderes dersom mer enn 30 prosent av inntektene kommer fra termisk kull. Selv om kriteriene er detaljerte, er det rom for skjønn.

Proessen for beslutningen – dommen – om utelukkelse er beskrevet i paragrafene 5 til 9. Norges Bank tar sin beslutning basert på Etikkrådets råd og kriteriene for utelukkelse. Beslutningen skal begrunnes. Prosessen er ekspertdominert. Mange av medlemmene i Etikkrådet har doktorgrad i filosofi, statsvitenskap, naturfag eller juss, og mitt inntrykk er at de sitter der nettopp i kraft av sin faglige ekspertise.

Mitt alternative etiske rammeverk er: Kriteriene for utelukkelse (paragrafene 3 og 4) fjernes. Beslutningsprosessen for utelukkelse endres til:

Norges Bank foreslår ett selskap for utelukkelse, men selve beslutningsprosessen erstattes av en jury på tolv medlemmer tilfeldig trukket fra den norske befolkningen. For at et selskap skal utelukkes, må minst ti av tolv stemme for. Juryens avstemning skal være hemmelig. Juryen skal heller ikke begrunne sin beslutning. For hvert forslag til utelukkelse trekkes ut en ny jury.

Mitt forslag skiller seg tydelig fra dagens etiske rammeverk. Jeg tror at forskjellen bunner i at vi bruker ulike etiske teorier. Ethiske teorier fungerer som mentale kart: De kan være nyttige for å orientere seg, men også ubrukelige når de anvendes i feil kontekst. Et kart over Paris hjelper ikke i New York.

Mitt forslag til nytt etisk rammeverk for Oljefondet tar utgangspunkt i Adam Smiths foretrukne etikkteori, som han kaller «the science which is properly called Ethics» (TMS, VII.iv.6, s. 329).² Smiths foretrukne teori er i tråd med andre opplysningstenkere som David Hume, Montesquieu og Voltaire. Felles for dem er at moral er kontekstbasert og ikke kan forklares rasjonelt – i motsetning til opplysningstenkere som Kant og Bentham, som søkte rasjonelle forklaringer og universelle moralske regler (Rasmussen 2014). Min vurdering er at Oljefondets etiske retningslinjer bygger på et premiss om at etikk kan skrives ned som regler – ikke på erkjennelsen av at moral avhenger av fornemmelser («sentiments» med Smiths ord). Rett og galt derfor ikke kan skrives ned som regler.

I dag brukes ofte ordene moral og etikk om hverandre. Her vil jeg bruke dem slik Smith gjorde det. Moral handler om hvordan mennesker *faktisk* oppfører seg, mens etikk er læren om hvordan mennesker *bør* oppføre seg.

Jeg skal først redegjøre for Adam Smiths foretrukne etiske teori. Deretter vil jeg sammenligne den med den etiske teorien som ligger til grunn for Oljefondets etiske rammeverk. Så vil jeg argumentere for at det eksisterende rammeverket undergraver fondets legitimitet, og at mitt forslag til etiske retningslinjer vil kunne styrke den. Jeg avslutter med en refleksjon om oljerikdommens moralske forbannelse.

2 ETISKE TEORIER

Etiske teorier er altså læren om hvordan mennesker *bør* oppføre seg. Smith avslutter sin moralteori, *The Theory of Moral Sentiments* (TMS), med en drøfting av ulike teorier.³ Han sammenligner sin egen foretrukne etikkteori med andre retninger, særlig det han kaller kasuistisk etikk. Smiths dom over denne typen etiske teorier er klar og hard: slike teorier er «*useless*» (TMS, VII.iv.33, s. 339).

² Referansen til Smiths arbeider følger den opprinnelige oppdelingen sammen med avsnittsnummereringen som er lagt til i Glasgow-utgaven. For eksempel: TMS (VII.iv.6, s. 329) betyr Part VII, Section iv, avsnitt 6 og side 329 i Glasgow-utgaven.

³ Smiths etikkdrøfting i TMS finnes i seksjon IV, «Of the Manner in which different Authors have treated of the practical Rules of Morality», i Part VII, «Of Systems of Moral Philosophy».

2.1 Smiths foretrukne etikklære

Smith knytter sin foretrukne etiske teori til greske stoikere (Raphael og Macfie, 1976, s. 5). Ifølge Smith nøyer disse etikerne seg med å beskrive dyder og laster på en generell måte (TMS, VII.iv.2-6, s. 328-329). De har ikke som mål å fastsette presise regler for alle konkrete situasjoner. Stoikerne beskriver, så langt språket tillater, for det første hvilke følelser som ligger til grunn for dyder som vennskap, gavmildhet og redelighet, og hvilke følelser som ligger til grunn for laster som uvennskap, gjerrighet og falskhet. For det andre hvordan et vennlig, gavmildt, modig og redelig menneske ville handle under vanlige omstendigheter. Smith fortsetter om slike etiske lærebøker:

Slike lærebøker gir oss behagelige og livlige bilder av oppførsel og skikker. Gjennom livligheten i beskrivelsene deres tenner de vår naturlige kjærlighet til dyd, og øker vår avsky for laster. Gjennom både nøyaktigheten og delikatessen i observasjonene deres kan de ofte hjelpe til med å både korrigere og fastslå våre naturlige sentimenters angående passende oppførsel, og ved å foreslå mange fine og delikate hensyn forme oss til en mer presis nøyaktighet i oppførselen enn hva vi, uten slik undervisning, ville hatt en tilbøyelighet til å tenke på.

Slike lærebøker utgjør vitenskapen som med rette kalles Etik, en vitenskap som, selv om den, på lik linje med kritikk av litteratur, ikke tillater den mest nøyaktige presisjon, likevel er både svært nyttig og behagelig (TMS, VII.iv.6, s. 329, min oversettelse).

Smith sammenlikner sin foretrukne etiske lære med litteraturkritikk. Hva er det som gjør en bok god? Jeg liker en bok, men når jeg skal forklare hvorfor, er det vanskelig – ordene strekker ikke til. Litteraturkritikere kan nok gjøre dette med større eleganse enn meg, men også deres forklaringer har sine språklige begrensninger.

I vårt daglige liv greier vi oss uten etiske teorier. Gjennom erfaringen av å leve sammen har vi utviklet moralske fornemmelser for hva som er rett og galt, og fornemmelser av hva et godt menneske er. Få leser etiske lærebøker om Kants pliktetikk eller Bentham's nytteetikk. Enda færre leser greske stoikere som Smith anbefaler.

Smiths foretrukne etikklære bygger på en enkel innsikt: rett og galt kan ikke fullt ut forklares eller skrives ned. Mennesker kan gjøre gode handlinger uten å kunne forklare hvorfor, og de kan dømme onde handlinger som onde uten å kunne gi en begrunnelse. Jimi Hendrix var en glimrende gitarist selv om han ikke behersket musikkteorien. Han kunne ikke forklare sin egen musikk like godt som en musikkritiker, men spille gitar kunne han. Det samme gjelder Erling Haaland: Han er en fremragende fotballspiller – langt bedre enn treneren sin, Pep Guardiola – selv om Guardiola trolig kan mer fotballteori enn Haaland.

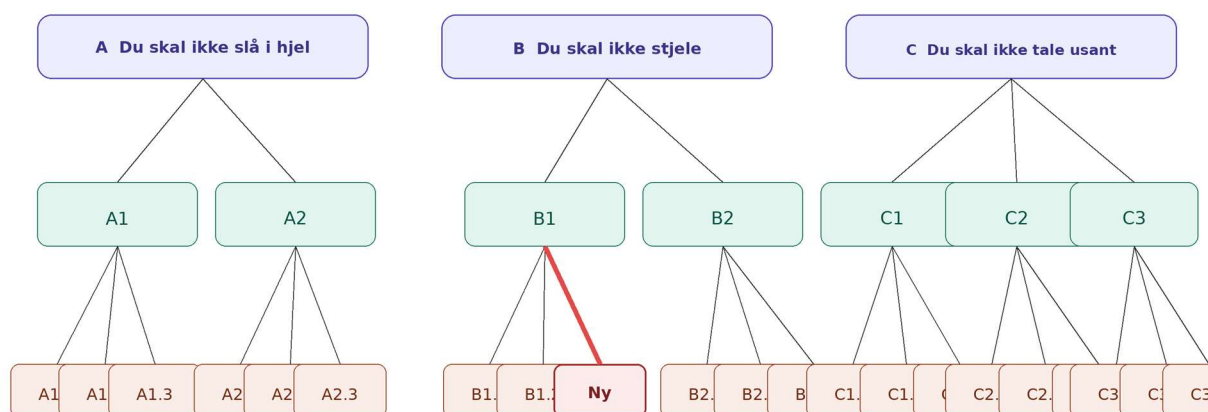
2.2 Kasuistisk etikklære

Kasuistisk etikklære tar utgangspunkt i tidligere vurderte tilfeller – tilfeller som har allmenn aksept. Deretter analyseres nye tilfeller (kasus) ved å sammenligne dem med disse tidligere vurderte tilfellene. Det sentrale spørsmålet er: hvor likt er det nye tilfellet med det allerede vurderte, og hva er forskjellene? Desto likere det nye tilfellet er det gamle, desto sterkere er argumentet for den samme konklusjonen.

Et eksempel fra kasuistisk etikklære tar utgangspunkt i de ti bud (Jonsen og Toulmin 1988, s. 154–155).⁴ Etikklæren er hierarkisk oppbygd, med et grunnleggende etisk prinsipp øverst som alle kan være enig i – for eksempel det femte budet *Du skal ikke drepe*. Deretter blir spesielle tilfeller tatt opp: Hva om du bruker vold for å forsvare deg? Hvilke betingelser skal til for at det er rimelig å bruke vold mot en angriper? Hva om angriperen er din slektning eller en politibetjent? Hva om å drepe for å beskytte sin eiendom? Hva om å drepe for å beskytte sin ære?

Et annet grunnleggende etisk prinsipp er det niende budet: *Du skal ikke tale usant om din neste*. Generelt er dette knyttet til å snakke sant og å holde løfter – hvis du gir et løfte du ikke har tenkt å holde, taler du usant.

⁴ I andre lærebøker i kasuistikk ble tilfellene organisert alfabetisk (Jonsen og Toulmin 1988, s. 140).

Figur 1 Prinsipper for etisk drøfting i kasuistisk etikk lære. Et nytt tilfelle (kasus) sammenliknes med tidligere vurderte tilfeller.

I kasuistisk etikk lære kan man drøfte dilemmaer som involverer flere grunnleggende prinsipper samtidig, som illustrert i figur 1. Et slikt eksempel er tilfellet Smith bruker i sin kritikk av kasuistisk etikk lære (TMS, VII.iv.10–11, s. 330–331): Hva skal du gjøre hvis et løfte er gitt under trussel om vold? Skal du holde løftet (det niende budet) når det er gitt under trussel om vold (det sjette budet: *Du skal ikke drepe*)? I kasuistiske lærebøker blir slike situasjoner diskutert i det vide og brede, med lange avveieringer og nyanser. I Smiths foretrukne etiske lære er det derimot ingen tvil: man har ingen plikt til å holde et løfte som er gitt under tvang.

Behovet for lærebøker i etikk vokste frem med fremveksten av skriftemål, hvor prester gav råd i konkrete etiske saker. Jesuittordenen dominerte denne utviklingen og ble synonymt med ordet kasuistikk. De etablerte skoler over hele Europa – i 1640 var det 520 skoler med 150 000 elever (Jonsen og Toulmin 1988, s. 136–175). Jesuittene var ikke bare pedagoger. De engasjerte seg aktivt i politiske anliggender som pavens representanter og som skriftefedre for regjerende fyrster.

En av de sterkeste kritikerne var matematikeren og filosofen Blaise Pascal (1623–1662) (Jonsen og Toulmin 1988, s. 231–249). I sin *Lettres provinciales* (1656) – publisert anonymt av frykt for represalier fra paven – hånet han jesuittiske kasuister som moralske språkmanipulatorer.

Ved å bruke finurlige distinksjoner greide de å rettferdiggjøre nesten enhver oppførsel, slik at de hjalp de rike og mektige med å unngå moralsk ansvar.

Utenfor den katolske kirken fremførte Adam Smith en tilsvarende kritikk: at enhver oppførsel kunne forsvares etisk gjennom sofistikerte argumenter (TMS, VII.iv.1–37, s. 336–342). Ifølge Smith var slike etiske teorier ubrukelig.

Jonsen og Toulmin (1988) hevder – som tittelen *The Abuse of Casuistry* antyder – at problemet ikke ligger i kasuistisk etikkteori i seg selv, men i misbruken av den. De argumenterer for at kasuistikk, brukt på riktig måte, er en brukbar etisk teori. Men etter min mening er det umulig å skille teori fra praksis. En teori kan på papiret være fin, men praktiseringen av den er avgjørende.

Jeg skal argumentere for at Oljefondets etiske retningslinjer nettopp bygger på en slik kasuistisk etikk. Oljefondets etiske retningslinjer og deres praktisering illustrerer Pascals kritikk: teoriene kan brukes til å rettferdiggjøre nesten ethvert vedtak om uttrekk som etisk riktig.

3 OLJEFONDET ETISKE TEORI

Oljefondet er tuftet på to etiske prinsipper. Det første er å sikre god avkastning på fondets midler for å ivareta både nåværende og fremtidige generasjoner. Det andre er å unngå investeringer i selskaper som medvirker til grove uetiske forhold. I denne artikkelen vil jeg konsentrere meg om det sistnevnte – at fondet gjennom sine investeringer ikke skal medvirke til alvorlige etiske brudd. Avveininger mellom de to etiske prinsippene vil jeg heller ikke drøfte her.

De etiske retningslinjene for Oljefondet bygger på NOU 2003: 22: «Forvaltning for fremtiden. Forslag til etiske retningslinjer for Statens petroleumsfond» og ble ledet av Hans Petter Graver, professor i jus ved Universitetet i Oslo. Utvalgets anbefalinger la grunnmuren for den etiske forvaltningen av fondet og har preget denne forvaltningen ifølge tidligere sentralbanksjef Øystein Olsen (2024, s. 270).

3.1 Må moralsk standpunkt begrunnes for at det skal være etisk?

Graver-utvalget klargjør innledningsvis hva som skal til for at en teori skal kunne kalles en etisk teori.⁵ En etisk teori må «gi systematiske og begrunnede svar på spørsmål om hva som er rett og galt», NOU (2003, s. 47). Hvis vi ikke kan gi en systematisk begrunnelse for hvorfor noe er rett eller galt bruker vi ikke en etisk teori ifølge utvalget.

Smiths foretrukne etiske teori har ingen krav om systematiske begrunnelser for at det skal være en etisk teori. Tenk på da Oljefondet trakk seg ut av Caterpillar i fjor. Én person kan si: «Dette er galt.» Greit nok – men kan han gi en *systematisk* forklaring *hvorfor* det er galt? Og den som sier: «Uttrekket er rett» – kan han gi en systematisk og begrunnet forklaring på hvorfor det er rett? Og: Hvilke krav skal stilles for at det skal være en systematisk og begrunnet svar? Smith erkjenner at spørsmål om rett og galt ikke kan begrunnes fullt ut. Vi kan forsøke, men bare så langt språket rekker.

Fornuften kommer noen ganger som en etterrasjonalisering. Et eksempel: hvorfor straffer vi mennesker som gjør urett mot andre? Ifølge Smith er grunnlaget for straff sinne, ikke fornuft, se Tjøtta (2024, side 82-83). Smith erkjenner at mennesker kan ha vanskeligheter med å akseptere at så avskyelig og primitive følelser som sinne kan være grunnlaget for straff, men han forsvarer seg med to argumenter. For det første handler hans moralteori om hvordan mennesker med alle sine svakheter *faktisk* straffer, ikke hvordan perfekte menneske *burde* straffe. For det andre, det er sinne til tredje part – dem som ikke er direkte involvert som er grunnlag for straff. Straffen må derfor holdes på et anstendig nivå. Men at samfunn straffer mennesker som gjør urett er både fornuftig og nyttig. For Smith er derimot fornuften og nytten av straff en etterrasjonalisering, det er ikke årsaken til vi er villig til å straffe urett.

Ifølge Smith består moralske verdier ikke av spesifikke regler, men av fornemmelser og anelser. Når en professor tenner en sigarett på forelesning, dømmer studentene umiddelbart røykingen som galt – begrunnelsen kommer etterpå. Økonomistudentene kan kanskje forklare det som en negativ eksternalitet, men Smiths poeng er at moraldommen kommer først.

⁵ Se spesielt vedlegg 2, «Etiske grunnspørsmål i utformingen av etiske retningslinjer for Petroleumsfondet» av Alexander W. Cappelen, professor ved NHH. Vedlegget er utarbeidet som arbeidsgrunnlag for utvalget og har vært diskutert i utvalget.

Smiths foretrukne etikklære bygger på innsikten om at moralske verdier utvikles gjennom praksis og følelser som språket ikke fullt ut kan fange: Slike etikere skriver som litteraturkritikere som beskriver det sublime i tekster og inspirerer til å være gode mennesker, mens kasuistiske etikere skriver som grammatikere som sikter på å fastsette presise regler for å være et godt menneske (TMS, VII.iv.2, s. 327).

3.2 Hvilken etisk teori bygger Oljefondet på?

Etter å ha fastslått at kravet til en etisk teori må begrunnes med fornuft drøfter Graver-utvalget hvilke etiske teorier som bør danne grunnlaget for de etiske retningslinjene for Oljefondet (NOU 2003, s. 3). Utvalget drøfter for eksempel konsekvensetikk, der vurderingen av rett og galt utelukkende baseres på handlingers konsekvenser, og pliktetikk, der handlinger vurderes ut fra om de oppfyller bestemte plikter, uavhengig av konsekvensene.

Graver-utvalget diskuterer altså ulike etiske teorier, men nevner ikke Smiths foretrukne etiske teori. Det er en unnlattessynd. Det er som om en NOU skulle analysere et samfunns økonomi utelukkende ved hjelp av planøkonomiske teorier, uten å trekke inn markedsteori. Fraværet av gir et skjevt og ufullstendig bilde av det etiske teorilandskapet.

Selv om det ikke finnes én enhetlig begrunnelse – altså én felles etisk teori alle slutter seg til – mener Graver-utvalget at det likevel kan være enighet om «visse etiske prinsipper» (NOU, 2003, s. 12). For eksempel er de fleste enige om at det er galt å stjele, enten begrunnelsen kommer fra konsekvensetikk eller pliktetikk. I slike tilfeller foreligger det utvalget kaller en overlappende konsensus.

Denne overlappende konsensus er også bakgrunnen for Jonsen og Toulmin (1988, s. 17–18) sin relansering av kasuistisk etikklære. De to tjenestegjorde i et amerikansk medisinsk etikkutvalg på slutten av 1970-tallet. Der la de merke til at det ofte oppstod konsensus om vanskelige etiske saker når deltakerne fokuserte på selve saken, fremfor på teori og etiske prinsipper. En rabbiner, en katolsk prest og en agnostiker kunne være enige om den beste medisinske tilnærmingen i et bestemt tilfelle, selv om de hadde ulike begrunnelser for sine standpunkter.

Men hvordan kommer vi frem til at det er galt å stjele – gjennom pliktetikk eller nytteetikk, altså ved bruk av etiske teorier som systematisk begrunner standpunktet? Ifølge Smith er det ikke slik.

Tenk deg følgende situasjon: en storebror på fire år tar en leke fra lillebroren sin. Pappa griper inn og sier til storebroren: «Hør her, min sønn. Nå skal jeg fortelle deg om Kants pliktetikk og Bentham's nytteetikk, og etter at jeg har forklart deg dette, tror jeg du slutter å stjele leker fra lillebror.»

Det er to grunnleggende premisser i Smiths moralteori.⁶ For det første: Mennesker lengter etter å bli elsket, men også etter å være elskverdige. Mennesker ønsker ros og ønsker å være rosverdige. Tilsvarende frykter de å bli hatet og å være hatefulle. De frykter klander og frykter å være klanderverdige. For det andre: Mennesker dømmer hverandre, og moralsk læring skjer gjennom denne gjensidige dømmingen. Når pappa ser at storebroren tar en leke fra lillebror og sier med streng stemme: «Ikke ta leken fra lillebror», vil storebroren – siden han ønsker å være likt av pappa og frykter klander – gradvis justere sin oppførsel gjennom erfaring for å unngå pappas misbilligelse.

Etter hvert utvikler barna fornemmelser om at det er galt å stjele. Smiths moralteori forklarer hvordan barn gradvis utvikler samvittighet, slik at «det er galt å stjele» blir en norm – noe mennesker streber etter å følge. Samvittigheten vår dømmer bedre enn «casuistic rules for our conduct», hevder Smith, siden det er umulig å ha fastlagte regler når hver situasjon inneholder så mange nyanser at de ikke helt kan defineres (TMS, VI.ii.1.22, s. 227). I denne prosessen står erfaringene helt sentralt. For eksempel kan det i et kriminelt miljø utvikles andre normer - at det er greit å stjele fra andre, men ikke fra personer i din egen kriminelle gjeng. Alle mennesker utvikler normer, men normene varierer: de speiler hvilke erfaringer de gjør.

3.3 Medvirkning til uetiske handlinger

⁶ Se Tjøtta (2024, s. 27–72) for en gjennomgang av premissene i Smiths moralteori, og hvordan mennesker utvikler samvittighet.

Utvalget argumenterer for at å eie aksjer eller obligasjoner «kan anses som medvirkning til disse handlingene» fordi slike investeringer er frivillige og hensikten er å tjene penger. På samme måte som døråpneren ville ha blitt dømt til medvirkning hvis han gjorde det frivillig og tok imot penger for å åpne døren. Utvalgets etiske argumentasjon er illustrert i figur 2.

⁷ I sin argumentasjon viser utvalget til etiske teorier som legger vekt på gjengjeldelse – at onde handlinger skal straffes og gode belønnes. Utvalget vurderer at slike argumenter, knyttet til hva som har skjedd tidligere, bør ligge utenfor Oljefondets etiske rammeverk.

Etter min vurdering er sammenligningen villedende, om enn ubevisst. De to situasjonene skiller seg vesentlig: den konkrete døråpner-situasjonen har allerede skjedd, står mot det abstrakte tilfellet med å eie aksjer i selskaper som *kan* begå uetiske handlinger i fremtiden.

Tilfellet med å holde opp døren for bankraneren er heller ikke så enkelt. Norsk rettspraksis gjenspeiler dette: Hver enkelt sak behandles individuelt i rettssystemet. Hvorvidt man er medskyldig i ranet avhenger helt av situasjonen. Ble døråpneren tvunget eller truet? Fikk han inntrykk av at det ville komme represalier dersom han nektet? Var hensikten å tjene penger? Hva skjedde *faktisk* – tok døråpneren kontakt med ranerne, eller møtte han dem tilfeldigvis? Låste han opp dørene for dem, eller bare holdt han døren åpen fordi han ikke kjente dem? Disse spørsmålene viser at selv det «enkle» tilfellet med bankraner er fylt av nyanser som avgjør skyld eller uskyld.

For å bli dømt i straffesaker må skyld bevises utover enhver rimelig tvil. Dersom det foreligger rimelig tvil om skyld, skal den tiltalte frifinnes; tvilen skal komme den tiltalte til gode.

Skyldspørsmålet involverer skjønn. I norsk rett spiller lekdommere en sentral rolle. Frem til 2019 ble skyldspørsmålet i alvorlige saker avgjort av en jury bestående av ti lekfolk (NOU 2011:13, s. 19). Selv om juryordningen ble avskaffet det året, deltar lekdommere fortsatt i straffesaker. I tingretten avgjøres skyldspørsmålet av to lekdommere og én fagdommer; for domfellelse kreves minst to stemmer for straffeskyld. I lagmannsretten består retten av to fagdommere og fem meddommere, og for domfellelse kreves minst fem av syv stemmer, hvorav minst én fagdommer. Oppnås ikke slik enighet, skal den tiltalte frifinnes.

4 PRAKTISIERING AV OLJEFONDETS ETISKE RETNINGSLINJER

I det følgende skal jeg vurdere noen konkrete tilfeller av utelukkelse fra Oljefondet.

4.1 Utelukkelse etter produktbasert kullkriterium

Finansdepartementet fastsatte med virkning fra 1. februar 2016 et produktbasert kullkriterium i de etiske retningslinjene. Ifølge de produktbaserte kriteriene (§ 3, 2. ledd, bokstav f) kan gruveselskaper og kraftprodusenter utelukkes dersom de «får 30 pst. eller mer av sine inntekter

fra termisk kull, baserer 30 pst. eller mer av sin virksomhet på termisk kull, utvinner mer enn 20 millioner tonn termisk kull per år, eller har en kraftkapasitet på mer enn 10 000 MW fra termisk kull». Basert på dette kriteriet utelukket Norges Bank over 50 selskaper og obligasjoner (Norges Bank 2016, «Beslutningsgrunnlag – utelukkelse etter produktbasert kullkriterium», 14. april).

Ifølge retningslinjene for Norges Banks arbeid skal banken sørge for at saken er «tilstrekkelig opplyst» (Paragraf 6, ledd 7). Det skriftlige beslutningsgrunnlaget for å utelukke 50 selskaper er kort – kun seks sider. Antall ord utenom to tabeller er 871, altså gjennomsnittlig 17 ord per utelukkelse.

For at saken skal være «godt opplyst» skal selskapene som vurderes for utelukkelse gis mulighet til å fremlegge informasjon og synspunkter (Paragraf 5, ledd 4 og 5). Norges Bank skrev brev til de 50 selskapene, men bare fem svarte. Kravet om «godt opplyst» er selvsagt et skjønsspørsmål, men min vurdering er at Norges Bank setter en lav terskel for hva som regnes som godt opplyst.

Norges Banks praktisering av kullbaserte utelukkelseskriterier bekrefter Adam Smiths observasjon om at kasuistisk etikk fungerer som grammatikk. Prosessen med å utelukke disse 50 selskapene fra Oljefondet fungerer – i dagens språk – som kunstig intelligens-generert etikk: man mater KI med kriteriene og ber den skape en liste over selskapene som skal utelukkes.

Når etiske retningslinjer er basert på presise regler, blir praktiseringen nødvendigvis mekanisk regelanvendelse, ikke etisk vurdering.

Mitt alternativt forslag til etisk rammeverk tar utgangspunkt i innsikten om at etiske vurderinger ikke kan skrives som presise regler for rett og galt. Forslaget innebærer 50 juryer – ett for hvert selskap. Dette ville åpenbart medføre større utgifter enn den regelstyrte utelukkelsen av de 50 selskapene.

Mitt forsvar for juryordningen er todelt. For det første bør utelukkelse av selskaper være en kostbar prosess – feilaktige utelukkelse kan undergrave legitimiteten til Oljefondets forvaltning. For det andre tror jeg at juryordningen i praksis vil tvinge Norges Bank til å bruke betydelig mer ressurser på at utelukkelsesbegrunnelsen skal være godt opplyst. Norges Bank

må overbevise en jury, og da holder det ikke med 17 ord per utelukkelse. Manglende tilslutning fra juryene vil også gjøre at få av de femti sakene blir fremmet. Systemet vil dermed selv begrense antallet utelukkelses-saker.

4.2 Utelukkelse sør-afrikanske Exxaro

Ett av de 50 utelukkede selskapene var sør-afrikanske Exxaro. Selskapet graver ut kull – og det bryter åpenbart med Oljefondets etiske retningslinjer. De etiske retningslinjene for Oljefondet er helt spesifikke på at selskapets historie er irrelevant for beslutning om utelukkelse (Paragraf 6, ledd 2).

Men hva er historien bak det sør-afrikanske selskapet?

Selskapets historie går tilbake til apartheid (1948–1994) (Fauconnier og Mathur-Helm, 2008). Under apartheid ble svarte sørafrikaner systematisk utestengt fra å eie bedrifter, land og formue. Da apartheid tok slutt, var økonomien dominert av hvite. For å bøte på denne ubalansen ble det innført et politisk program kalt Black Economic Empowerment (BEE). Ordet «black» refererer her til «Africans, Coloureds and Indians». BEE er en statlig politikk som oppmuntrer selskaper til å ha svarte aksjonærer, toppledere og styremedlemmer, og til å investere i svarte lokalsamfunn.

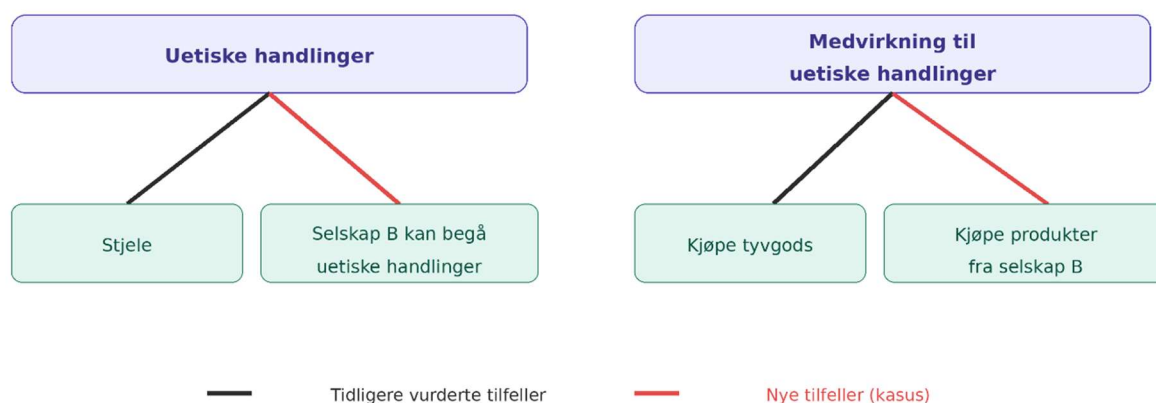
Exxaro ble etablert i 2006 spesifikt som en BEE-transaksjon – selskapet ble opprettet da svarte overtok eiendeler som ble utskilt fra et annet gruveselskap. Minst 30 prosent av aksjeandelen eies av svarte sørafrikaner eller svart-eide enheter. Exxaro ble ett av de største svart-eide og svart-ledede selskapene i Sør-Afrika. Den sør-afrikanske staten har også en betydelig eierandel.

Når norske politikere utelukker Exxaro fra Oljefondet fordi selskapet driver uetisk, må logikken være at også de andre aksjonærene – de svarte aksjonærene og den sørafrikanske staten – handler uetisk.

Det statlige kraftselskapet Eskom kjøper mesteparten av kullet Exxaro graver ut. Eskom er den dominerende strømleverandøren i Sør-Afrika, og kull er den viktigste kilden til strømproduksjon. I 2016 var 91 prosent av strømmen i Sør-Afrika produsert med kull.⁸

Oljefondets etiske retningslinjer bygger på et resonnement om at det er uetisk å eie aksjer i et selskap som produserer uetiske produkter som kull, men etisk akseptabelt å kjøpe produktene fra selskapet – som strøm produsert på kull (NOU 2003, s. 16). Den norske ambassaden i Pretoria kjøper nettopp slik kullkraft – og dermed har den norske stat vurdert det som etisk å kjøpe kullkraft.

Hvis vi holder oss innenfor Oljefondets etiske teori – der man sammenligner å eie aksjer med å åpne døren for bankraneren – så følger det av logikken: å holde døren åpen for bankraneren, så lenge det er frivillig, er å bidra til tyveri og dermed uetisk oppførsel. Men heleri – å kjøpe stjålne varer – er også en form for medvirkning til tyveri og uetisk oppførsel. Norsk rettspraksis anerkjenner dette: heleri er straffbart. Den som kjøper stjålne varer, er medskyldig i tyveriet. På samme måte bør det, innenfor den samme logikken, være uetisk å kjøpe uetiske produkter – på samme måte som å medvirke til deres produksjon. Dette er illustrert i figur 3.

Figur 3. Oljefondets etiske teori anvendt på medvirkning til å kjøpe uetiske produkter.

⁸ Ember (2026); Pinto et al. (2023); Energy Institute - Statistical Review of World Energy (2026) – with major processing by Our World in Data.

Pascals kritikk av jesuittenes kasuistikk – at det ikke finnes grense for hva som kan rettferdiggjøres som etisk – gjelder også for Oljefondets etiske praksis. Gjennom distinksjoner mellom eierskap og kjøp har Oljefondet skapt en logikk der det samme produktet er både etisk og uetisk, avhengig av om man som eier bidrar til å selge det eller kjøper det.

4.3 Oljefondets etiske paradoks: Eierskap vs. kjøp

Finansminister Jens Stoltenberg (Ap) pekte i sin redegjørelse til Stortinget 23. oktober 2025 på det samme etiske paradokset: Norge kjøper fregatter og kampfly fra selskaper som samtidig er utelukket fra Oljefondet.

Graver-utvalget så intet paradoks i dette. Utvalget hevder at det å eie aksjer i utenlandsk våpenindustri innebærer et særskilt etisk ansvar, fordi formålet er å tjene penger (NOU 2003:22, s. 19). Eierrollen skiller seg dermed fra andre roller – som det å være kunde eller forretningsforbindelse. Ifølge utvalget er det derfor konsistent å hevde at en norsk forsvarsindustri er etisk forsvarlig – landet skal forsvares – mens det er uetisk å eie andeler i utenlandsk våpenindustri for å tjene penger.

«Hvorvidt det er konsistens eller ikke, er avhengig av den etiske teorien man bygger sine standpunkter på», hevder utvalget (NOU 2003:22, s. 19). Følger vi Graver-utvalgets egen logikk, må vi konstatere at finansminister Stoltenberg og utvalget bygger på ulike etiske teorier: finansministeren ser et dilemma i at Norge kjøper våpen fra selskaper som er utelukket fra fondet, mens utvalget ikke gjør det.

I et avisintervju trakk Stoltenberg fram Lockheed Martin og BAE Systems som eksempler: Norge kjøper fregatter og kampfly fra disse selskapene for hundrevis av milliarder kroner, samtidig som de er utelukket fra Oljefondet (Dagens Næringsliv, 27. november 2025).

Lockheed Martin er et amerikansk børsnotert selskap med rundt 120 000 ansatte. Selskapet produserer F-35 kampfly – hvorav Norge har kjøpt 52 – Hercules transportfly, samt satellitter og romfartøy. Gjennom F-35-programmet samarbeider selskapet med Kongsberg Gruppen, der den norske stat er hovedaksjonær.

Lockheed Martin ble utelukket fra Oljefondet i 2013 fordi selskapet *bidrar* til produksjon av kjernevåpenkomponenter (Etikkrådet, 13. juni 2013). Slike komponenter regnes som «våpen som ved normal anvendelse bryter med grunnleggende humanitære prinsipper» (Paragraf 3, første ledd, bokstav a).

Bidraget som begrunner utelukkelsen, er at Lockheed Martin deltar i et joint venture-selskap med kontrakt om vedlikehold, utvikling og testing av Storbritannias kjernefysiske stridshoder. To andre selskaper i samme joint venture var allerede utelukket: Serco Group og Jacobs Engineering (Etikkrådet, 5. november 2007 og 31. august 2012). Begge utelukkelsene bygger på Etikkrådets tidligere prinsipielle tilråding (Etikkrådet, 19. september 2005). Her trekkes grensene for bidrag til produksjon av kjernevåpen: Både testing av stridshoder – selv innenfor Prøvestansavtalen – og oppgradering av våpensystemer regnes som bidrag.

BAE Systems er et britisk børsnotert selskap med over 100 000 ansatte. Selskapet bidrar til produksjon av kampfly som Eurofighter og F-35, krigsskip og romfartøy. I august 2025 inngikk Norge en avtale om kjøp av nye fregatter anslått til verdi på 135 milliarder kroner, og som innbar omfattende industrisamarbeid.

Selskapet har vært utelukket fra Oljefondet siden 2018. Grunnlaget er en avtale med amerikanske myndigheter om vedlikehold og oppgradering av missiler som kun har én funksjon: å levere kjernevåpen. Ifølge Etikkrådet bidrar slikt vedlikehold til produksjon av sentrale komponenter til kjernevåpen (Etikkrådet, 19. september 2005) – altså «våpen som ved normal bruk bryter med grunnleggende humanitære prinsipper».

Oljefondets etiske rammeverk ser fremover: fondet skal unngå medvirkning til grove uetiske handlinger i fremtiden. I Smiths og Humes moralteori er derimot historien og erfaringene sentrale. Uten erfaringer kan vi ikke utvikle oss til moralske vesener; vi straffer dem som har gjort ondt, og takker dem som har gjort godt.⁹

⁹ Se Tjøtta (2024, s. 16-19).

Også den norske regjeringen vektlegger historien. Da fregattavtalen med BAE Systems ble offentliggjort, framhevet regjeringen de «langvarige og tette bånd» til Storbritannia – bånd som går tilbake til andre verdenskrig.¹⁰

I mitt forslag til etisk rammeverk ville beslutningen om utelukkelse av BAE Systems og Lockheed Martin blitt tatt av to juryer. Siden beslutningen ikke skal begrunnes, ville jurymedlemmene trolig – på samme måte som regjeringen – trekke på sin forståelse av Storbritannia og USA som allierte med historiske bånd til Norge.

Det er ingen grunn til at ekspertene i Etikkrådet er bedre egnet enn vanlige mennesker til å vurdere det dilemmaet Stoltenberg peker på: hvordan kan vi si at det er uetisk å eie aksjer, men etisk akseptabelt å kjøpe produkter fra de samme selskapene? Etter min mening er en jury like godt rustet til å avgjøre dette spørsmålet som ekspertene i Oljefondets etikkråd. Jeg tror jurymedlemmer ville ta Stoltenbergs dilemma med seg inn i juryrommet – selv om noen eksperter mener de ikke burde det.

4.4 Utelukkelse av Caterpillar

Caterpillar er en av verdens ledende produsenter av bygge- og gruvemaskinutstyr. Selskapet har over 100 000 ansatte og er notert på New York Stock Exchange. Institusjonelle investorer er den største gruppen av eiere.

Norges Banks hovedstyre utelukket Caterpillar fra Oljefondet i august 2025, men har «ikke på selvstendig grunnlag vurdert alle enkeltheter» – det baserte seg på Etikkrådets tilråding.¹¹ Slik fraskriver hovedstyret seg ansvar. En juryordning ville derimot tvinge fram en konkret vurdering; en jury ville aldri akseptert ekspertenes anbefaling automatisk.

Bakgrunnen for utelukkelsen er at Caterpillar selger D9-bulldosere til amerikanske myndigheter, som leverer dem videre til Israels forsvar (IDF) gjennom programmet Foreign

¹⁰ Ifølge <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/fregatter/id3117431/>.

¹¹ Pressemelding 25 august, 2025, <https://www.nbim.no/no/nyheter-og-innsikt/presserom/pressemeldinger/2025/beslutninger-om-utelukkelse/>.

Military Sales (Oljefondets etikkråd, 2. juli 2025). Det foreligger altså ikke noe direkte kundeforhold mellom Caterpillar og IDF. Bulldoserne leveres som sivile maskiner og bygges om til militær bruk i Israel – med panser og bevæpning.

I to samtaler med Etikkrådet understreket Caterpillar at salget gikk til amerikanske myndigheter, ikke til Israel, at bulldoserne ble levert som sivile maskiner, og at andre bygget dem om til militære formål. Selskapet påpekte også at det er vanskelig å holde oversikt over bruken av produktene etter levering.

Etikkrådet vurderer at det «er en uakseptabel risiko for at Caterpillar medvirker til alvorlige krenkelser av individets rettigheter i krig eller krigssituasjoner» (paragraf 4, ledd b). Samtidig erkjenner rådet at det er vanskelig å holde selskaper ansvarlig for «generiske produkter» – eller hyllevare – etter salg. Og Caterpillar D9 er nettopp hyllevare: en vanlig bulldoser som selges over hele verden. Vil du kjøpe en ny D9 i Norge, kan du kontakte Zeppelin CAT eller søke på nett etter brukte modeller.

Men leveransene til Israel vurderes annerledes, fordi «Caterpillar produserer og selger D9-bulldosere til amerikanske myndigheter *med kunnskap om* at maskinene skal leveres videre til Israels militær (IDF)» (kursiv lagt til). Det sentrale er altså kunnskap om bruken. Etikkrådet erkjenner at noen bulldosere brukes til legitime formål, men konstaterer at det er «hevet over tvil at maskinene også i betydelig grad brukes til ulovlig ødeleggelse av palestinsk eiendom».

Etter uttrekket av Caterpillar uttrykte Stoltenberg bekymring for at Oljefondet ville trekke seg ut av de store teknologiselskapene (DN, 27. november 2025). Etikkrådet hadde varslet at det ville vurdere slike selskaper, og Stoltenberg fryktet at de ville bli utelukket fordi de leverer tjenester til Israels forsvar.

Jeg tror Stoltenberg har grunn til sin bekymring. Store teknologiselskaper som Apple, Microsoft, Google, Amazon og Meta leverer tjenester – enten direkte eller via tredjeparter – til Israels forsvar. Produktene er hyllevarer, riktignok ikke like synlige som en Caterpillar D9-bulldoser, men de bidrar til IDF. Og selskapene har nok også kunnskap om at tjenestene brukes av IDF. Dersom Etikkrådet følger sin egen etiske logikk, er det grunn til å tro at det ville anbefale utelukkelse av slike selskaper.

4. 5 Oljefondet som moralsk fyrtårn?

Ifølge Graver-utvalget kan Oljefondet være en rollemodell for andre investorer. Både fondets størrelse og statlige eierskap kan «få andre til å følge etter» (NOU 2003:22, s. 16, 54).

Kanskje tror noen nordmenn at Norge oppfattes som et moralsk fyrtårn, og at andre investorer vil følge etter når fondet trekker seg ut av et selskap. Men det kan også slå andre veien. Den amerikanske senatoren Lindsey Graham (1955-2026) lot seg ikke belære av Caterpillar-uttrekket; han kalte det «hinsides fornærmende» og «bullshit» (Dagens Næringsliv, 29. august 2025).

Når Norge trekker selskaper ut av etiske grunner, kan det oppfattes som at nordmenn stempler selskapenes eiere, ansatte og kunder som umoralske. I stedet for å fremstå som moralsk autoritet virker Oljefondet belærende – og belæring blir sjelden godt mottatt.

Oljefondets etiske beslutninger påvirker også nordmenns moralske holdninger. De som støtter uttrekket av Caterpillar, kan få forsterket sin oppfatning om at uttrekk er riktig. Men de som er uenige, kan miste tilliten til Norges Banks etiske forvaltning – og blant denne gruppen kan fondets legitimitet utvannes.¹²

5 LEGITIMITET TIL OLJEFONDET

For å sikre legitimiteten til Oljefondet skal fondets etiske retningslinjer speile verdier i den norske befolkningen. For å oppnå dette baseres retningslinjene på internasjonale konvensjoner som er relativt stabile over tid – tanken er at bred politisk støtte til disse også speiler bred støtte i befolkningen. Konkret bygger rammeverket på Norges folkerettslige forpliktelser og regler fra mellomstatlige organisasjoner som FNs Global Compact og OECDs retningslinjer for flernasjonale selskaper (NOU 2020:7, s. 79).¹³

¹² Se Tjøtta (2024, s. 94–100) for hvordan Smiths moralteori forklarer disse mekanismene.

¹³ En mer detaljert gjennomgang finnes i kapittel 6 «Utvikling i normgrunnlaget for den ansvarlige forvaltningen og de etiske retningslinjene», i NOU 2020:7.

Legitimiteten til institusjoner – som Oljefondet – handler om harmoni mellom deres faktiske beslutninger og de moralske fornemmelsene i befolkningen.¹⁴ Harmoniserer beslutningene i rimelig grad med folks oppfatninger av rett og galt, opprettholdes legitimiteten; oppstår det vedvarende disharmoni, undergraves den. Slik disharmoni kan innebære at ulike grupper er sterkt uenige om hva som er rett og galt – ett mindretall i én type beslutning, et annet mindretall i en annen. Selv om mindretallene skifter fra sak til sak, kan summen av slik intens uenighet over tid svekke institusjonens legitimitet.

Uttrekkskriteriene i Oljefondet er knyttet til politisk omstridte temaer. Klima er ett eksempel: Ifølge regjeringens *Strategi for å styrkje motstandskrafta mot desinformasjon (2025–2030)* har én av fire nordmenn lav tillit til informasjon fra myndigheter og redaktørstyrte medier på området (s. 17). Uttrekket av Caterpillar sommeren 2025 var på sin side knyttet til krigen i Gaza og situasjonen på Vestbredden – også et tema med betydelig splittelse i befolkningen. Når uttrekksbeslutninger berører slike konfliktfylte spørsmål, øker risikoen for disharmoni mellom fondets beslutninger og deler av befolkningens moralske fornemmelser – og dermed for at legitimiteten svekkes.

I mitt forslag til etiske retningslinjer foreslår jeg å erstatte dagens ekspertbaserte beslutningssystem med en juryordning. Norges Bank foreslår uttrekk, men juryen avgjør. Som tidligere forklart trekkes juryen tilfeldig fra den norske befolkningen. Hvert forslag om uttrekk skal behandles av en egen jury. En sentral begrunnelse for en slik juryordning er at den kan sikre større legitimitet for Oljefondets beslutninger enn et ekspertstyrt system. For ordens skyld: Jeg mener ikke at medlemmene av Etikkrådet, eller de som arbeider med disse spørsmålene i Norges Bank, er mindre moralske enn andre. Poenget er at moralsk dømmekraft finnes hos alle mennesker. Et system som speiler disse fornemmelsene bredt i befolkningen, har større sjanse for å opprettholde Oljefondets legitimitet over tid.

Når beslutninger tas av en liten krets eksperter, kan de – selv med de beste intensjoner – komme til å presse sine egne moralske standarder, forkledd som etiske teorier, på resten av befolkningen. En juryordning fungerer som et institusjonelt vern mot nettopp denne faren. Den

¹⁴ Se Tjøtta (2024, s. 148–153) for hvordan Smith forklarer legitimiteten til institusjoner.

sikrer at Oljefondets uttrekksbeslutninger ikke formes av noen få eksperters verdier, men av et bredt spekter av vanlige borgeres verdier. Dermed harmonerer beslutningene bedre med den moralske pluralismen i samfunnet – noe som er avgjørende for institusjonell legitimitet.

Juryordningen er en praktisk institusjonalisering av Adam Smiths innsikt om forholdet mellom moral og politikk. Den tar på alvor hans advarsel om at ingen bør forsøke å ordne samfunnet etter sitt eget etiske kart, men i stedet respektere moralske verdier forankret i vanlige menneskers erfaringer og fornemmelser av rett og galt.

Jeg foreslår en jury på 12 personer. En jury på 12 medlemmer gjenspeiler et bredere utsnitt av befolkningen enn en mindre jury på for eksempel tre personer. I tillegg er det mindre sjanse for at en sterk personlighet kan dominere avgjørelsen.

Et annet sentralt element i forslaget er hemmelighold. Hemmeligholdelse sikrer at jurymedlemmer ikke blir utsatt for trusler eller trakassering – for eksempel gjennom sosiale medier – og bidrar dermed til at de kan stemme etter egen overbevisning med mindre frykt for press. Hemmelighold bidrar også til at selve debatten i juryen blir mer åpen og ærlig.

Et tredje sentralt punkt er at juryen ikke skal begrunne sine beslutninger. Oljefondets etiske retningslinjer bygger på premisset om at etikk skal begrunnes. Mitt forslag bygger derimot på Smiths innsikt om at rett og galt ikke fullt ut kan settes ord på. Derfor skal juryen heller ikke måtte begrunne sine vedtak.

6 AVSLUTTENDE KOMMENTAR: NATURRESSURENES MORALSKE FORBANNELSE

«Oljefondet – et politisk verktøy?» er tittelen på et Civita-notat av samfunnsøkonom og tidligere sentralbanksjef Øystein Olsen. Han understreker at både i festtaler og i offentlige dokumenter gjentas påstanden om at Oljefondet ikke skal være et politisk verktøy. Etter min vurdering er Oljefondet imidlertid vært et politisk verktøy siden det ble opprettet.

Politiseringen av Oljefondet begynte allerede med institusjonaliseringen av etiske retningslinjer for forvaltning av fondet. Gjennom disse ble politikk pakket inn som etikk. Politikken ble delegert til eksperter i Etikkrådet og byråkrater i Norges Bank. Som jeg tidligere har

argumentert for, kan en slik ekspertstyrt prosess undergrave fondets legitimitet, fordi beslutningene ikke nødvendigvis harmonerer med befolkningens moralske verdier.

En annen – kanskje mindre åpenbar – effekt er at politikk kledd i etikk påvirker – og etter min vurdering forgifter – det politiske debattklimaet. Når politiske spørsmål presenteres som etiske imperativer, blir motargumenter avvist som moralsk forkastelige. Den som stiller spørsmål ved uttrekk av kraftprodusenter med for mye kullkraft i porteføljen risikerer å bli møtt med moralsk fordømmelse snarere enn saklig uenighet.

Et alternativ til juryordningen er å legge ned Oljefondets etikkråd. Men politiseringen av Oljefondet skjer også direkte, utenfor de etiske retningslinjene. Et eksempel er uttalelser fra fondssjef Nicolai Tangen. Under World Economic Forum i Davos sa Tangen at «vi vil bli klarere i språket overfor selskaper som er sinker på klimaområdet. For å sette klimasaken på spissen: I en verden som ikke er beboelig på grunn av klimaendringer, er verdien av Oljefondet lik null» (Aftenposten, 17. januar 2023). Oljefondssjefen uttaler seg tydelig, men han går lenger enn FNs klimapanel: Verden blir ikke ubeboelig.¹⁵ Tangen beskriver også situasjonen i Gaza som en «alvorlig humanitær situasjon» og uttaler at fondet derfor har gjennomgått saken på nytt (Olsen 2025, s. 3). Slike uttalelser viser at oljefondssjefen opptrer i en politisk rolle. Tangen må selvsagt som privatperson kunne ytre sine politiske holdninger, men her ytrer han dem i rollen som oljefondssjef. En juryordning kan derfor bremse politiseringen av Oljefondet.

Politiseringen av institusjoner er ikke unik for Norge; det har preget mange vestlige samfunn de siste tiårene.¹⁶ Men på grunn av den norske statens pengerikdom fra oljen har fenomenet kanskje fått særlig sterke utslag her. Økonomene har lenge forklart naturressursens forbannelse og foreslått politikk for å håndtere den.

Med utgangspunkt i Adam Smiths og David Humes moralteori kan vi kanskje også snakke om en naturressursers moralske forbannelse: Når oljepenger kanaliseres gjennom et politisert etisk rammeverk, kan det forsterke polarisering i politikken og undergrave legitimiteten til det politiske systemet.

¹⁵ For utdyping se min kommentar i Samfunnsøkonomen: «Klimapolitikk og det norske språk»; Tjøtta (2023).

¹⁶ Se Tjøtta (2024, s. 121-118) for mer detaljer.

REFERANSER

Fauconnier, A. og Mathur-Helm, B. (2008). Black economic empowerment in the South African mining industry: A case study of Exxaro Limited. *South African Journal of Business Management*, 39(4):1-14.

Jonsen, A.R. og S. Toulmin (1988). *The Abuse of Casuistry. A History of Moral Reasoning*. University of California Press, USA.

NOU: 2003:3. Forvaltning for fremtiden. Forslag til etiske retningslinjer for Statens petroleumsfond.

NOU 2011:12. Juryutvalget. Når sant skal skrives.

NOU: 2020:7. Verdier og ansvar. Det etiske rammeverket for Statens pensjonsfond utland.

Olsen, Ø. (2024). *Lykkelandet. En fortelling fra innsiden av det norske oljeeventyret*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.

Olsen, Ø. (2025). Oljefondet – et politisk verktøy? Civita-notat nr. 45, Oslo.

Raphael, D.D. og A. Macfie (1976). Introduction, i TMS.

Rasmussen, D.C. (2014). *The Pragmatic Enlightenment. Recovering the Liberalism of Hume, Smith, Montesquieu, and Voltaire*. Cambridge University Press, UK.

Smith, A. (1759/1976). *The Theory of Moral Sentiments*. The Glasgow Edition, Liberty Fund.

Tjøtta, S. (2023). Klimapolitikk og det norske språk. *Samfunnsøkonomen*, 316–322.

Tjøtta, S. (2024). *Adam Smith: Marked og moral*. Cappelen Damm Akademisk, Oslo.

VEDLEGG 1 Utdrag av etiske retningslinjer for observasjon og utelukkelse fra Oljefondet

I etiske retningslinjene som ble opphevet 7. november 2025 er det kriterier for observasjon og utelukkelse av selskaper. Retningslinjene skilte mellom produktbaserte og atferdsbaserte kriterier:

§ 3 Produktbaserte kriterier

Selskaper skal identifiseres for mulig eierskapsutøvelse ut fra om selskapet selv eller gjennom enheter de kontrollerer:

- a. utvikler eller produserer våpen eller sentrale komponenter til våpen som ved normal anvendelse bryter med grunnleggende humanitære prinsipper, herunder biologiske våpen, kjemiske våpen, kjernevåpen, ikke-detektbare fragmenter, brannvåpen, blindende laservåpen, antipersonellminer og klaseammunisjon.
- b. produserer tobakk eller tobakksvarer
- c. produserer cannabis til rusformål.

(2) Gruveselskaper og kraftprodusenter skal identifiseres for mulig eierskapsutøvelse ut fra om de selv eller konsolidert med enheter de kontrollerer enten:

- a. får 30 pst. eller mer av sine inntekter fra termisk kull
- b. baserer 30 pst. eller mer av sin virksomhet på termisk kull
- c. utvinner mer enn 20 millioner tonn termisk kull per år, eller
- d. har en kraftkapasitet på mer enn 10 000 MW fra termisk kull.

§ 4. Atferdsbaserte kriterier

Selskaper skal identifiseres for mulig eierskapsutøvelse ut fra om det er en uakseptabel risiko for at selskapet medvirker til eller selv er ansvarlig for:

- a. grove eller systematiske krenkelser av menneskerettighetene
- b. alvorlige krenkelser av individers rettigheter i krig eller konfliktsituasjoner
- c. salg av våpen til stater i væpnede konflikter som benytter våpnene på måter som utgjør alvorlige og systematiske brudd på folkerettens regler for stridighetene

- d. salg av våpen eller militært materiell til stater som er omfattet av ordningen for statsobligasjonsunntak omtalt i mandatet for forvaltningen av Statens pensjonsfond utland § 2-1 andre ledd bokstav c
- e. alvorlig miljøskade
- f. handlinger eller unnlatelser som på et aggregert selskapsnivå i uakseptabel grad fører til utslipp av klimagasser
- g. grovkorupsjon eller annen grov økonomisk kriminalitet
- h. andre særlig grove brudd på grunnleggende etiske normer.